

ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی به تفکیک جنس

بر اساس اطلاعات سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵

الهام فتحی

نورمحمد جاوید

پیشگفتار

واژه جنسیت به تفاوت‌های ساختاربندی شده اجتماعی بین دو جنس مرد و زن و روابط اجتماعی بین آنها اطلاق می‌شود. تفاوت‌های بین مرد و زن در طول تاریخ روابط اجتماعی شکل گرفته و در طی زمان و در میان فرهنگ‌ها متغیر است.

جنسیت به شرایطی همچون عوامل اجتماعی، فرهنگی، تاریخی اعتقادی و مذهبی که مردان و زنان در آن زندگی می‌کنند وابسته است.

آمارهای جنسیت یک عرصه نسبتاً جدید در حوزه‌های سنتی تولید آمار بوده و به طور مناسبی موقعیت مردان و زنان را در همه حوزه‌های سیاستی منعکس می‌نماید و بدین ترتیب زمینه‌های لازم را برای مطالعه منظم تفاوت‌ها و مسایل جنسیتی فراهم می‌نماید.

آمارها و نماگرهای مربوط به وضعیت مردان و زنان برای تنظیم و پایش سیاست‌ها و برنامه‌ها ضروری بوده و به عنوان یک ابزار مهم برای تحلیل‌های جنسیتی به شمار می‌رود.

تحلیل‌های جنسیت روش‌های مختلف مورد استفاده برای درک روابط بین مردان و زنان در ارتباط با دسترسی به منابع، فعالیت‌های آنها و محدودیت‌هایی که با آن روبرو هستند را تبیین می‌نماید. علاوه بر این تحلیل جنسیت، ارزیابی اثرات سیاست‌ها و برنامه‌های مورد استفاده در جهت کاهش شکاف بین مردان و زنان را امکان پذیر می‌نماید.

تحقیق حاضر آمارهای جنسیت در ایران را در زمینه‌های جمعیت، خانوار، وضع زناشویی، باروری، وضع سواد و آموزش، نیروی کار و مرگ و میر با محوریت نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵ مورد بررسی قرار داده است.

این تحقیق در چارچوب پروژه مشترک پژوهشکده آمار و صندوق جمعیت ملل متحد (UNFPA) توسط سرکار خانم الهام فتحی و آقای نورمحمد جاوید تهیه شده است که از تلاش آنان سپاسگزاری می‌شود.

امیداست این نشریه مورد استفاده برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیران قرارگیرد و آرایه نظرات و پیشنهادهای آنان
موجبات غنای هرچه بیشتر مطالعات آتی را فراهم نماید.

پژوهشکده آمار

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات

- ۱-۱- مقدمه ۱
۲-۱- بیان مساله ۲
۳-۱- ضرورت اجرای تحقیق ۳
۴-۱- اهداف تحقیق ۴

فصل دوم: ادبیات نظری تحقیق

- ۱-۲- تاریخچه‌ی آمارهای جنسیتی در جهان ۵
۲-۲- پیشنه آمارهای جنسیتی در ایران ۶
۳-۲- پیشینه تجربی ۷
۵-۲- روش تحقیق ۱۲

فصل سوم: یافته‌های تحقیق

- ۱-۳- حوزه مطالعات جمعیتی و جنسیتی ۱۵
۱-۱-۳- جمعیت و ساختار آن ۱۵
۲-۱-۳- خانوار ۲۵
۳-۱-۳- ازدواج و زناشویی ۳۲
۲-۳- حوزه مطالعات آموزشی و جنسیتی ۴۱
۳-۳- حوزه مطالعات اقتصادی و جنسیتی ۵۰
۱-۳-۳- نیروی کار ۵۰
۲-۳-۳- مهاجرت ۶۰
۴-۳- حوزه مطالعات بهداشتی و جنسیتی ۶۶
۱-۴-۳- باروری ۶۶
۲-۴-۳- مرگ و میر ۷۲

فصل چهارم: نتیجه گیری و پیشنهادات

- ۱-۴- نتیجه گیری ۷۹
۲-۴- پیشنهادات و راهکارها ۸۲
مرجع‌ها ۸۵

پیوست‌ها

۸۷..... پیوست ۱

۹۲..... پیوست ۲

فهرست جداول

- جدول ۱-۳- تغییرات جمعیت، سال‌های: ۹۵-۱۳۳۵ ۱۷
- جدول ۲-۳- سهم جمعیت برحسب جنس و گروه‌های عمده سنی: ۹۵-۱۳۳۵ ۲۰
- جدول ۳-۳- نسبت جنسی جمعیت کشور برحسب گروه‌های عمده سنی به تفکیک نقاط شهری و روستایی: ۹۵-۱۳۹۰ ۲۲
- جدول ۴-۳- تعداد و بعد خانوارهای کشور به تفکیک مناطق شهری و روستایی: ۹۵-۱۳۳۵ ۲۷
- جدول ۵-۳- متوسط رشد سالانه تعداد خانوار در کشور به تفکیک نقاط شهری و روستایی: ۹۰-۱۳۳۵ ۲۷
- جدول ۶-۳- درصد سرپرست خانوار به تفکیک جنس: ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ ۲۸
- جدول ۷-۳- نسبت خانوارهای معمولی ساکن برحسب جنس سرپرست و تعداد اعضای خانوار: ۱۳۹۵ ۲۹
- جدول ۸-۳- خانوار خویش سرپرست برحسب جنس و سن کل کشور: ۱۳۹۵ ۳۱
- جدول ۹-۳- وضع زناشویی برحسب سن و جنس، کل کشور: ۱۳۹۵ ۳۴
- جدول ۱۰-۳- درصد جمعیت حداقل یکبار ازدواج کرده در سنین ۱۰ تا ۱۹ سالگی به جنس: ۱۳۷۵-۱۳۹۵ ۳۶
- جدول ۱۱-۳- میانگین سن در اولین ازدواج کشور به تفکیک مناطق شهری و روستایی: ۹۵-۱۳۴۵ ۳۷
- جدول ۱۲-۳- میزان تجرد قطعی به تفکیک جنس و مناطق: ۹۵-۱۳۶۵ ۳۸
- جدول ۱۳-۳- جمعیت بی‌همسر بر اثر طلاق برحسب سن و جنس: ۹۵-۱۳۹۰ ۴۰
- جدول ۱۴-۳- میزان باسوادی برحسب جنس و به تفکیک نقاط شهری و روستایی: ۹۵-۱۳۳۵ ۴۲
- جدول ۱۵-۳- نسبت باسوادی عمومی برحسب سن و جنس، کل کشور: ۱۳۴۵ و ۱۳۹۵ ۴۳
- جدول ۱۶-۳- نسبت باسوادی بزرگسالان برحسب جنس، کل کشور: ۹۰-۱۳۳۵ ۴۶
- جدول ۱۷-۳- دانشجویان دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی بر حسب جنس، کل کشور: ۱۳۹۵ ۴۸
- جدول ۱۸-۳- دانش‌آموختگان دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی بر حسب جنس، کل کشور: ۱۳۹۵ ۴۹
- جدول ۱۹-۳- جمعیت ۱۰ سال و بیشتر و نرخ مشارکت اقتصادی کشور برحسب جنس و مناطق طی سال‌های مختلف سرشماری ۵۲
- جدول ۲۰-۳- جمعیت بیکار و نرخ بیکاری و رشد سالانه جمعیت بیکار کشور برحسب جنس طی سال‌های مختلف سرشماری ۵۴
- جدول ۲۱-۳- جمعیت شاغل و نسبت و نرخ اشتغال و میزان رشد سالانه جمعیت شاغل کشور بر حسب جنس: ۹۰-۱۳۴۵ ۵۶
- جدول ۲۲-۳- نرخ مشارکت ویژه‌ی سنی مردان، کل کشور: ۹۵-۱۳۴۵ ۵۷

- جدول ۳-۲۳- نرخ مشارکت ویژه‌ی سنی زنان، کل کشور: ۹۵-۱۳۴۵ ۵۸
- جدول ۳-۲۴- تعداد کل مهاجران برحسب جنس، کل کشور: دوره ۶۵-۱۳۵۵، ۷۵-۱۳۶۵، ۸۵-۱۳۷۵ و ۹۰-۱۳۸۵ و ۹۵-۱۳۹۰ ۶۱
- جدول ۳-۲۵- مهاجران وارد شده طی ۵ سال گذشته به تفکیک جنس، نقاط شهری و روستایی ۶۲
- جدول ۳-۲۶- مهاجران داخلی برحسب جنس، سن و نسبت جنسی: ۹۵-۱۳۹۰ ۶۳
- جدول ۳-۲۷- مهاجران وارد شده از خارج کشور دوره ۹۰-۱۳۹۵ بر حسب جنس، کل کشور ۶۶
- جدول ۳-۲۸- امید زندگی کل کشور، به تفکیک جنس: ۱۳۹۵-۱۳۵۵ ۷۴
- جدول ۳-۲۹- سهم شایع‌ترین علل مرگ از مرگ های ثبت شده در گروه‌های سنی ۵۴-۱۵ ساله بر پایه جنسیت، ۱۳۹۵ ۷۵
- جدول ۳-۳۰- روند نسبت مرگ و میر مادری در ایران براساس آخرین تحقیق سازمان جهانی بهداشت ۷۶

فهرست شکل ها

- شکل ۱-۳- مقایسه هرم های سنی، کل کشور: ۱۳۸۵ و ۱۳۹۵ ۱۸
- شکل ۲-۳- تغییرات سه گروه عمده سنی، کل کشور: ۱۳۳۵-۱۳۳۰ ۱۹
- شکل ۳-۳- جمعیت مردان برحسب سه گروه عمده سنی : ۱۳۳۵-۱۳۹۵ ۲۰
- شکل ۴-۳- جمعیت زنان برحسب سه گروه عمده سنی : ۱۳۳۵-۱۳۹۵ ۲۰
- شکل ۵-۳- نسبت جنسی جمعیت کل کشور: ۱۳۹۵ و ۱۳۹۰ ۲۲
- شکل ۶-۳- نسبت جنسی جمعیت ، نقاط شهری: ۱۳۹۵ و ۱۳۹۰ ۲۳
- شکل ۷-۳- نسبت جنسی جمعیت ، نقاط روستایی: ۱۳۹۵ و ۱۳۹۰ ۲۳
- شکل ۸-۳- میانگین سنی کل کشور به تفکیک مناطق شهری و روستایی و برحسب جنس: ۱۳۹۵ ۲۴
- شکل ۹-۳- میانه سنی کل کشور به تفکیک مناطق شهری و روستایی و برحسب جنس: ۱۳۹۵ ۲۵
- شکل ۱۰-۳- متوسط رشد سالانه جمعیت و خانوار، کل کشور : ۱۳۳۵-۱۳۹۵ ۲۷
- شکل ۱۱-۳- سرپرست خانوار برحسب جنس، کل کشور : ۱۳۹۵ ۲۸
- شکل ۱۲-۳- نسبت خانوارهای دارای سرپرست زن به مرد، کل کشور: ۹۵-۱۳۷۵ ۲۹
- شکل ۱۳-۳- هرم سنی سرپرست خانوار، کل کشور: ۱۳۹۵ ۳۰
- شکل ۱۴-۳- الگوی سنی خانوار خویش سرپرست برحسب جنس، کل کشور: ۱۳۹۵ ۳۱
- شکل ۱۵-۳- الگوی وضع زناشویی جمعیت ۱۰ سال و بیشتر، کل کشور: ۱۳۹۵ ۳۳
- شکل ۱۶-۳- توزیع نسبی وضع زناشویی زنان برحسب سن، کل کشور: ۱۳۹۵ ۳۵
- شکل ۱۷-۳- توزیع نسبی وضع زناشویی مردان برحسب سن، کل کشور: ۱۳۹۵ ۳۵
- شکل ۱۸-۳- درصد جمعیت حداقل یکبار ازدواج کرده در سنین ۱۰ تا ۱۹ سالگی به تفکیک جنس، کل کشور: ۱۳۹۵- ۳۶
- شکل ۱۹-۳- میانگین سن در اولین ازدواج برحسب جنس، کل کشور: ۹۵-۱۳۴۵ ۳۸
- شکل ۲۰-۳- الگوی سنی جمعیت بدون همسر در اثر طلاق، کل کشور: ۱۳۹۵ ۳۹
- شکل ۲۱-۳- ساختار و ترکیب جمعیت بی همسر در اثر طلاق، کل کشور: ۹۵-۱۳۹۰ ۴۱
- شکل ۲۲-۳- نسبت باسوادی عمومی به تفکیک جنس، کل کشور: ۹۰-۱۳۳۵ ۴۲
- شکل ۲۳-۳- نسبت باسوادی عمومی به تفکیک مناطق شهری و روستایی و جنس، کل کشور: ۹۵-۱۳۳۵ ۴۳
- شکل ۲۴-۳- جمعیت بی سواد به تفکیک سن و جنس، کل کشور: ۱۳۹۵ ۴۵
- شکل ۲۵-۳- نسبت باسوادی بزرگسالان به تفکیک جنس، کل کشور: ۹۰-۱۳۳۵ ۴۶
- شکل ۲۶-۳- هرم سنی جمعیت بزرگسال برحسب وضع سواد و سطح تحصیلات: ۱۳۹۵ ۴۷

- شکل ۳-۲۷- دانشجویان موسسات آموزش عالی برحسب مقطع تحصیلی و جنس، کل کشور: ۱۳۹۵..... ۴۸
- شکل ۳-۲۸- جمعیت دانشجویان بر سب سن و جنس، کل کشور: ۱۳۹۵..... ۴۹
- شکل ۳-۲۹- دانش آموختگان موسسات آموزش عالی برحسب مقطع تحصیلی و جنس، کل کشور: ۱۳۹۵..... ۵۰
- شکل ۳-۳۰- نرخ مشارکت اقتصادی، کل کشور، برحسب جنس، سال های مختلف سرشماری..... ۵۱
- شکل ۳-۳۱- نرخ بیکاری کل کشور، برحسب جنس، سال های مختلف سرشماری..... ۵۳
- شکل ۳-۳۲- روند نسبت اشتغال در ایران برحسب جنس، سال های سرشماری..... ۵۷
- شکل ۳-۳۳- نرخ مشارکت ویژه سنی مردان، کل کشور: سال های ۱۳۴۵ و ۱۳۹۵..... ۵۹
- شکل ۳-۳۴- نرخ مشارکت ویژه سنی زنان، کل کشور: سال های ۱۳۴۵ و ۱۳۹۵..... ۵۹
- شکل ۳-۳۵- نسبت جنسی کل مهاجران ایران، دوره های مختلف سرشماری..... ۶۱
- شکل ۳-۳۶- توزیع نسبی مهاجران داخلی بر حسب جریان مهاجرت: دوره ۹۵-۱۳۹۰..... ۶۲
- شکل ۳-۳۷- الگوی سنی و جنسی مهاجرت داخلی، کل کشور: دوره ۹۵-۱۳۹۰..... ۶۴
- شکل ۳-۳۸- هرم سنی مهاجران داخلی، کل کشور: ۹۵-۱۳۹۰..... ۶۴
- شکل ۳-۳۹- جمعیت زنان واقع در سن باروری، کل کشور: ۱۳۸۵-۱۳۹۵..... ۶۷
- شکل ۳-۴۰- درصد زنان واقع در سن باروری نسبت به جمعیت کل زنان، کل کشور: ۱۳۸۵-۱۳۹۵..... ۶۷
- شکل ۳-۴۱- جمعیت زنان واقع در سن باروری بر حسب گروه های سنی، کل کشور: ۱۳۸۵-۱۳۹۵..... ۶۸
- شکل ۳-۴۲- درصد زنان واقع در سن باروری بر حسب گروه های سنی، کل کشور: ۱۳۸۵-۱۳۹۵..... ۶۸
- شکل ۳-۴۳- میزان باروری کل، کل کشور: ۱۳۵۵-۱۳۹۵..... ۶۹
- شکل ۳-۴۴- الگوی باروری، کل کشور: ۱۳۵۵-۱۳۹۵..... ۷۰
- شکل ۳-۴۵- میزان باروری کل، برحسب سطح تحصیلات، کل کشور: براساس نتایج سرشماری ۱۳۹۵..... ۷۱
- شکل ۳-۴۶- میزان باروری ویژه سنی کل کشور برحسب سطح تحصیلات زنان: ۱۳۹۵..... ۷۱
- شکل ۳-۴۷- تعداد فوت ثبت شده در کشور به تفکیک جنس طی سال های: ۱۳۸۵-۱۳۹۵..... ۷۳
- شکل ۳-۴۸- سهم شایع ترین علل مرگ از مرگ های ثبت شده در گروه های سنی ۵۴-۱۵ ساله بر پایه جنسیت، ۱۳۹۵..... ۷۵
- شکل ۳-۴۹- احتمال مرگ و میر برحسب جنس، کل کشور: ۱۳۹۵..... ۷۷

کلیات

۱-۱- مقدمه

نابرابری بین زن و مرد در دسترسی به منابع و امکانات از مباحثی است که در دهه‌ی اخیر مورد توجه سازمان ملل قرار گرفته و آمارهای مختلف در سطح جهان این تفاوت آشکار را نشان می‌دهند. این موضوع باعث شده سازمان‌های بین‌المللی توجه خود را به مفاهیم جدیدی مانند جنسیت و تحلیل جنسیتی معطوف نموده و اهداف و برنامه‌ریزی‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را با رویکرد جنسیتی دنبال کنند. امروزه در کشورهای توسعه یافته به این موضوع توجه بیشتری شده و در حال حاضر سعی بر این است تا کشورهای کمتر توسعه یافته نیز به بررسی و تحلیل آمارهای جنسیت بپردازند.

موضوع آموزش و تحصیل و نیروی کار، مهاجرت، بهداشت و برابری‌های اجتماعی از جمله‌ی موضوعات مهمی هستند که در قالب آمارهای جنسیت مطرح می‌شوند. آمارهای جنسیت تنها به وضعیت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی زنان محدود نمی‌شود. آمارهای جنسیت آمارهایی هستند که واقعیت‌های مردان و زنان را در تمام حوزه‌های زندگی از جمله روابط بین جنسیت‌ها را منعکس می‌نمایند. بنابراین این آمار میزان برابری در اجتماع را برجسته می‌نمایند. آمارهای جنسیت اوضاع، شرایط و تجربیات مردان و زنان را در تمام مراحل چرخه‌ی زندگی آشکار می‌سازند. آمارهای جنسیت اهداف زیر را دربر می‌گیرند:

- تمام آمارهای فردی باید به تفکیک جنس گردآوری شوند.
- تمام متغیرها و صفات باید برحسب جنس به‌عنوان طبقه‌بندی کلی و اولیه تحلیل و ارزیابی شوند.
- تمام آمار باید مسایل جنسیت را منعکس نمایند.

در کشورهای در حال توسعه، سرشماری‌های نفوس و مسکن و آمارگیری‌های خانواری مانند نیروی کار، هزینه و درآمد خانوار، گذران وقت و آمارگیری از ویژگی‌های اجتماعی و بهداشتی خانوار از منابع عمده تولید کننده‌ی آمارهای جنسیت هستند و در منابع ثبتی هم بحث جنسیت مورد توجه قرار می‌گیرد. با توجه به اهمیت موضوع تحقیق حاضر سعی می‌نماید تا با استفاده از نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن با تاکید بر نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵ (به عنوان آخرین سرشماری) و تاحدودی آمارهای ثبتی مباحث جنسیتی در ایران را بررسی و تحلیل نماید.

۱-۲- بیان مساله

مفاهیم جنس و جنسیت و تفاوت گذاری میان این دو از جمله مباحث جدیدی است که در دهه‌های اخیر وارد مباحث اجتماعی شده است. بین مفاهیم جنس و جنسیت تفاوت اساسی وجود دارد. جنس به معنی تفاوت‌های بیولوژیک و آناتومیکی است که زنان را از مردان متمایز می‌سازد. به بیانی دیگر جنس مربوط به آن دسته از تفاوت‌های بین زن و مرد می‌شود که غیرقابل تغییر بوده و ثابت شده‌اند. در حالی که جنسیت به تفاوت‌های موجود در ساختار جامعه و روابط اجتماعی بین زن و مرد اشاره می‌کند. جنسیت مربوط به تفاوت‌هایی می‌شود که در طول تاریخ روابط اجتماعی، میان مردان و زنان شکل گرفته و در چارچوب فرهنگ‌ها دچار تغییر شده‌اند.^۱ مطالعات مختلف در سطح جهانی نشان می‌دهد علیرغم تدابیری که در جهت رفع نابرابری‌های جنسیتی اندیشیده شده و اقداماتی در این زمینه به عمل آمده، اما هنوز نابرابری جنسیتی وجود دارد و حتی در مواردی، هنوز شکاف عمیق نابرابری در بین دو جنس ملاحظه می‌شود.

برای سنجش تبعیض جنسیتی در سطح جهانی و مقایسه آن بین کشورهای مختلف، "مجمع اقتصادی جهانی"^۲ گزارش شکاف جنسیتی جهان را به صورت سالانه منتشر می‌کند. در این گزارش نابرابری جنسیتی و آثار آن در چهار بعد مختلف "تبعیض‌های اقتصادی"، "آموزشی"، "بهداشت و سلامت" و "سیاست" اندازه‌گیری می‌شود. در کل ۱۴ نمایه برای محاسبه شاخص کلی تبعیض جنسیتی محاسبه می‌شود و کشورهایی که اطلاعات حداقل ۱۲ نمایه از ۱۴ نمایه را دارند، در محاسبات و گزارش لحاظ می‌شوند. شاخص‌ها به گونه‌ای محاسبه می‌شوند که حاصل محاسبات، عددی بین صفر و یک است. هر چه عدد به یک نزدیک‌تر باشد به معنای برابری جنسیتی است و بالعکس.

آخرین گزارش منتشر شده در سال ۲۰۱۷ نشان داد که میانگین کلی شکاف جنسیتی در سطح جهانی از ۳۱/۷ درصد در سال ۲۰۱۶ به ۳۲ درصد افزایش یافته است. این قدمی رو به عقب در میان تلاش‌های جهانی برای

^۱ <http://www.unecce.org/stats/gender/web/genstats/whatisgs/gender> Statistics
^۲ world economic forum

رسیدن به برابری جنسیتی است که می‌تواند آسیب زیادی به توسعه وارد کند. این رقم نشان می‌دهد تلاش‌های بخش‌های خصوصی و دولتی برای اولویت قرار دادن تفاوت‌های جنسیتی متوقف شده است. براساس یافته‌های این گزارش از میان ۱۴۴ کشور مورد بررسی ۸۲ کشور در مقایسه با سال قبل کل امتیازات خود را بهبود بخشیده‌اند و در مقابل ۶۲ کشور آن را کاهش داده‌اند (world economic forum, ۲۰۱۷).

نتایج گزارش مذکور نشان داده در دهه اخیر وضعیت برابری جنسیتی نیز در ایران بهبود نداشته است. به گونه‌ای که ایران از مجموع ۱۴۴ کشور، رتبه ۱۴۰ را کسب نموده است.^۱ نتایج این بررسی نشان می‌دهد بیشتر کشورهای دنیا در امر بهبود وضعیت زنان از ایران به مراتب بهتر عمل کرده‌اند. هرچند که جای شک و تردید نیز وجود دارد که اطلاعات استفاده شده برای ایران ممکن است داده‌های به روز نبوده و یا برخی از آنها از طریق برآورد محاسبه شده باشد. لذا مطالعه و بررسی در حوزه آمارهای جنسیت در ایران با استفاده از آخرین اطلاعات ضرورت پیدا می‌کند.

۱-۳- ضرورت انجام تحقیق

آمار و تحلیل‌های جنسیت، روش‌های مختلف مورد استفاده برای درک روابط بین مردان و زنان، در ارتباط با دسترسی به منابع، فعالیت‌های آن‌ها و محدودیت‌هایی که با آن روبرو هستند را تبیین می‌نماید. علاوه بر این تحلیل جنسیت، ارزیابی اثرات سیاست‌ها و برنامه‌های مورد استفاده در جهت کاهش شکاف بین مردان و زنان را امکان پذیر می‌سازد. توضیح آن که آمارهای جنسیت از آن جهت حائز اهمیت هستند که با به نمایش گذاشتن تفاوت‌های جنسیتی در جامعه، ابزار مناسبی برای فعالیت‌ها و تصمیم‌گیری‌های سیاستگذاران و برنامه‌ریزان توسعه محسوب می‌شوند.

با توجه به انتشار نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن اخیر که اطلاعات وسیعی را به تفکیک سن و جنس در سطح کشور ارائه نمود، لازم است شاخص‌های مختلف جنسیتی محاسبه، بررسی و با نتایج سرشماری‌های قبلی مقایسه و تحلیل شود. تا ضمن مشاهده وضعیت موجود و ملاحظه شکاف‌های جنسیتی، برنامه‌ریزی‌ها در جهت برابری جنسیتی تحقق یابد. بدیهی است برنامه‌ریزی در جهت برابری جنسیتی و اجرای سیاست‌های مرتبط بر آن در جوامع مختلف، راه را برای رسیدن به شکوفایی اقتصادی و توسعه هموار می‌سازد.

^۱ بررسی چهار شاخص کلیدی در گزارش نشان می‌دهد ایران در مقایسه با سال قبل، در بعد مشارکت اقتصادی از رتبه ۱۴۱ به رتبه ۱۴۰، در بعد آموزش از رتبه ۱۰۶ به رتبه ۹۴، در بعد سلامت و بقاء از رتبه ۹۹ به رتبه ۹۸ و در مشارکت سیاسی از رتبه ۱۳۷ به رتبه ۱۳۶ رسیده است. مهمترین دستاورد ایران در سال ۲۰۱۶ دستیابی به برابری جنسیتی در آموزش ابتدایی و متوسطه عنوان شده است.

۱-۴- اهداف**۱-۴-۱- هدف اصلی**

هدف اصلی این تحقیق ارائه روند و تصویری از تحلیل آمارهای جنسیتی در ایران بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ایران از جمله سال ۱۳۹۵ است.

۱-۴-۲- اهداف فرعی

اهداف فرعی تحقیق به شرح زیر است:

۱. مطالعه و تحلیل آمارها و شاخص‌های جمعیتی جنسیتی شامل جمعیت و ساختار آن، خانوار و ازدواج و

زناشویی

۲. مطالعه و تحلیل آمارها و شاخص‌های آموزشی جنسیتی شامل وضع سواد و آموزش

۳. مطالعه و تحلیل آمارها و شاخص‌های اقتصادی جنسیتی شامل نیروی کار و مهاجرت

۴. مطالعه و تحلیل آمارها و شاخص‌های بهداشتی جنسیتی شامل باروری و مرگ و میر

ادبیات تحقیق

۱-۲- تاریخچه‌ی آمارهای جنسیتی در جهان

نخستین بار حرکت‌های فمینیستی^۱ در جهان غرب در دهه ۱۶۳۰ آغاز شد. این حرکت‌ها به صورت انتشار آثاری در مورد اعتراض به موقعیت زنان بود که به عنوان یک جریان باریک ولی مستمر تا ۱۵۰ سال دیگر ادامه پیدا کرد. اما از سال ۱۷۸۰ تاکنون نوشته‌های فمینیستی به صورت یک کوشش دسته جمعی درآمد و پهنه انتقاداتشان روز به روز گسترده‌تر شده است.

در سال ۱۹۷۰، توجهات جهانی و پروژه‌های تحقیقاتی به سمت زنان جلب گردید. در این راستا نمایندگی‌ها و آژانس‌های بین‌المللی، بحث در رابطه با مشارکت زنان در کنترل و جهت‌گیری‌های اهداف توسعه را آغاز کردند.

در سال ۱۹۷۴، اولین کنفرانس جهانی جمعیت در "بخارست" برپا گردید. در این کنفرانس توصیه‌هایی درباره نقش و موقعیت زنان ارائه شد.

اولین کنفرانس جهانی با موضوع زنان در سال ۱۹۷۵ برگزار شد. این کنفرانس اولین مجمع جهانی برای پذیرش اهمیت تولید آمارهای مربوط به زنان، ایجاد تشکیلات مربوط به زنان و حمایت از آنان بود. بدین ترتیب با اعلام سال ۱۹۷۵ به عنوان "سال جهانی زن" و در پی آن اعلام "دهه زن" از سوی سازمان ملل متحد توجه جهانیان را به نقش انکارناپذیر زنان در توسعه جلب کرد و انگیزه‌های لازم را در سازمان‌های بین‌المللی و بسیاری از حکومت‌ها به منظور تلاش در رفع تبعیض از زنان بوجود آورد. سپس دو کنفرانس دیگر با موضوع

^۱ فرهنگ لغت بر واژه‌ی **Feminisme** را چنین تعریف می‌کند: "آئینی که طرفدار گسترش حقوق و نقش زن در جامعه است." (میشیل آندره، ۱۳۷۲: ۱۱)

زنان در سال ۱۹۸۰ در کپنهاک و در سال ۱۹۸۵ در نایروبی برگزار شد. همزمان با برگزاری سومین کنفرانس در نایروبی، فعالیت‌هایی در زمینه‌ی برنامه‌های آموزشی برای تقویت همکاری میان سیاست‌گذاران و تولیدکنندگان آمار آغاز شد.

به دنبال اتمام دوره دهساله ۸۵-۱۹۷۵ که تحت عنوان "دهه بین‌المللی زن" نام گرفته بود شاخه‌ای تحت عنوان "زنان در توسعه" (WID) در برنامه عمران سازمان ملل متحد، در سال ۱۹۸۷ تاسیس شد. سپس رویکرد کلی در استراتژی توسعه از عنوان "زنان در توسعه" به "جنسیت و توسعه" تغییر کرد و همین طور در زمینه‌ی آمار نیز تمرکز از "آمار زنان" به "آمار زنان و مردان" تغییر یافت و برای مسائل جنسیتی جریان سازی شد.

در سطح بین‌المللی، تلاش‌ها در جهت توسعه‌ی راهبردها و توصیه‌ها برای تولید آمارهایی که نقش متفاوت زنان و مردان را در جوامع مورد توجه قرار دهد، توسط سازمان‌های تخصصی مربوط آغاز شد. در هنگام برگزاری چهارمین کنفرانس جهانی زنان (پکن، ۱۹۹۵) تعداد زیادی از مراکز آمار کشورهای، نشریاتی را به ارائه‌ی آمارهای مقایسه‌ای زنان و مردان اختصاص دادند و از آن پس تلاش‌هایی قابل توجه برای بهبود گردآوری داده‌ها، مفاهیم، تعاریف و روش‌ها مطابق استانداردهای بین‌المللی صورت گرفته است.

توضیح اینکه چهارمین کنفرانس جهانی زنان در پکن، گام مهمی در راه توسعه‌ی تولید آمارهای جنسیتی به شمار می‌رفت، زیرا برای اولین بار یک سند جامع بین‌المللی برای تولید و اشاعه آمارهای جنسیتی منتشر شد و دولت‌ها در خصوص مجموعه‌ای از اقدامات برای تولید و اشاعه‌ی آمار و اطلاعات جنسیتی برای برنامه‌ریزی و ارزیابی برنامه‌ها توافق کردند (نصیری، ۱۳۸۴)

امروزه برابری جنسیتی در ابعاد گوناگون اجتماعی-اقتصادی نه تنها به عنوان ضرورت اخلاقی بلکه به عنوان راهی به سوی آبادانی و پیشرفت ملت‌ها اهمیت ویژه‌ای دارد. شواهد انکارناپذیری وجود دارد که نشان می‌دهد در تمام دنیا برابری جنسیتی موجب تسریع رشد اقتصادی، تقویت دولت‌ها، کاهش فقر و ایجاد امنیت اجتماعی می‌شود.^۱

۲-۲- پیشینه آمارهای جنسیتی در ایران

بررسی تاریخ ایران نشان می‌دهد که از زمان استقرار آریایی‌ها در فلات ایران، زن موجودی بوده نیرومند که می‌توانسته ساعات طولانی به انجام کارهای دشوار بپردازد. "ویل دورانت" معتقد است که در زمان زرتشت زنان منزلتی عالی داشتند، با کمال آزادی و روی گشاده در میان مردم آمد و شد می‌کردند. در عصر ساسانی دو ملکه به نام "پوراندهخت" و "آذرمیدخت" بر تخت پادشاهی ایران نشستند. پس از ظهور دین اسلام نیز به شخصیت

^۱ Dervis, K (۲۰۰۵). Gender Equality. United nations Development Programme.

زنان اهمیت بسیار داده می‌شد. بطوریکه از تاریخ اسلام بر می‌آید از میان زنان نیز دانشمندانی برخاسته‌اند که به ایراد مقالات و انشاء اشعار و ارشاد زنان به راه درست می‌پرداخته‌اند (شهلاپور، ۱۳۴۹: ۴).

در عصر قاجار انقلاب مشروطیت به وقوع پیوست. در این دوران بحث‌های بسیاری در مورد حقوق اجتماعی زنان مطرح شد. تشدید نسبی توسعه اقتصادی بوسیله عایدات نفت تغییرات اساسی در اقتصاد ایران و در نتیجه موقعیت زنان به ویژه مشارکت آنان در بازار کار را بوجود آورد.

در دوران پهلوی نسل جدیدی از زنان تحصیل کرده وارد بازار کار شدند و در حیات فرهنگی و اقتصادی کشور نقش‌های مهمتری را برعهده گرفتند.

آغاز بررسی آمارهای جنسیت در ایران مربوط به دهه ۱۳۸۰ می‌شود، تاکنون در مجامع علمی ایران چندین کارگاه آموزشی^۱ در خصوص آمارهای جنسیتی برگزار شده اولین دیوارکوب^۲ مربوط به آمارهای جنسیتی ایران در سال ۲۰۰۳ توسط مرکز آمار ایران تهیه شد. توجه و تاکید بر تهیه و تولید شاخص‌های هزاره و شاخص‌های توسعه‌ی انسانی در دهه اخیر را می‌توان از جمله فعالیت‌های مرتبط با آمارهای جنسیت در ایران دانست. در سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ نیز همچون گذشته به آمارهای جنسیت توجه شد. در طراحی فرم‌های سرشماری اغلب اطلاعات به تفکیک جنس لحاظ شد.

۲-۳- پیشینه نظری

در عصر حاضر بحث نابرابری جنسیتی، از جنبه‌های گوناگون و از سوی متفکران و نظریه‌پردازان بسیاری مطرح شده و شرایط فعلی جهان، ارتباط و رویارویی فرهنگ‌ها در قبال زنان نیز بر اهمیت موضوع افزوده است. بدیهی است با تغییر جوامع و افزایش سطح شناخت و آگاهی زنان نسبت به حقوق و موقعیت‌های اجتماعی و اقتصادی و سیاسی و ... خود زمینه جدیدی را نظریات متفاوتی در رابطه با برابری جنسیتی ارائه شده است که در زیر به تعدادی از آنها اشاره می‌نماید:

۲-۳-۱- نظریه رفاه

دیدگاه رفاه در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ مطرح شده و از قدیمی‌ترین نظریات در ارتباط با زنان است. این نظریه تمرکز خود را بر روی خانواده و نقش زن به عنوان متولد کننده و به عرصه رساننده بچه نهاده، در حالی که مرد را به عنوان تولید کننده محض قبول دارد. در این دیدگاه بر نقش باروری زنان تاکید زیادی می‌شود، دولت‌ها

^۱ Workshop

^۲ Data Sheet

جهت رفع احتیاجات جنسی زنان، اعانه‌هایی را صورت کمک‌های غذایی ارائه می‌کنند و همچنین سعی می‌کنند با سوء تغذیه مبارزه نموده و برنامه‌های تنظیم خانواده را نیز اجرا نمایند.

۲-۳-۲- نظریه‌های نابرابری جنسیتی

چهار مضمون، شاخص نظریه‌های نابرابری جنسی می‌باشند، نخست آنکه، زنان و مردان نه تنها موقعیت‌های متفاوتی در جامعه دارند بلکه در موقعیت‌های نابرابری قرار گرفته‌اند. زنان در مقایسه با مردانی که در همان جایگاه اجتماعی زنان جای دارند از منافع مادی، منزلت اجتماعی قدرت و فرصت‌های تحقق نفس کمتری برخوردارند- این جایگاه اجتماعی می‌توانند بر طبقه، نژاد، شغل، موقعیت، دین، آموزش و ملیت و یا هر عامل مهم اجتماعی دیگر مبتنی باشد. دوم آنکه این نابرابری از سازمان جامعه سرچشمه می‌گیرد و از هیچ گونه تفاوت مهم زیست‌شناختی یا شخصیتی میان زنان و مردان ناشی نمی‌شود. سومین مضمون نظریه نابرابری این است که هر چند افراد انسانی ممکن است از نظر استعدادها و ویژگی‌های‌شان با یکدیگر تا اندازه‌ای تفاوت داشته باشند، اما هیچ گونه الگوی تفوق طبیعی مهمی وجود ندارد که دو جنس را از هم متمایز سازد. چهارم اینکه، همه نظریه‌های نابرابری فرض را بر این می‌گیرند که هم مردان و هم زنان می‌توانند در برابر ساختارها و موقعیت‌های اجتماعی برابری‌تر واکنشی آسان و طبیعی از خود نشان دهند، بعبارت دیگر آنها بر این عقیده‌اند که دگرگون ساختن موقعیت زنان امکان‌پذیر است (بشیریه، ۱۳۷۴).

۲-۳-۳- فمینیسم‌های رادیکال

اساسی‌ترین موضوع فمینیسم رادیکال، قائل شدن ارزش بسیار مثبت برای زنان و ابراز گلایه و خشم عمیق بابت ستمگری در مورد آنان است. فمینیست‌های رادیکال ارزش ویژه زن را در مقابله با نظام جهانی که به او کم بها می‌دهد، تایید می‌کنند. آنها با ارائه فهرست مفصل و تکان دهنده‌ای از بد رفتاری‌هایی که در سراسر جهان با زنها می‌شود، خشم‌شان را از ستم به زنان ابراز می‌دارند. فمینیست‌های رادیکال با چنین آمیزه پرشوری از عشق و خشم، انسان را به یاد شیوه‌های مبارزه جویانه‌تر گروه‌های نژادی و قومی، مانند داعیه "سیاه زیباست" سیاهپوستان آمریکا و یا "شهادت دادن" موبه موی ستمگری در مورد کلیمیان، می‌اندازند. در داعیه‌های دادخواهی و طرفداری از زنان فمینیست‌های رادیکال، آشکارا می‌توان موضع‌شان را درباره سازمان اجتماعی، ستمگری جنسی و راه‌های دگرگونی، تشخیص داد، فمینیست‌های رادیکال سراسر جامعه را ستمگری می‌دانند. هر نهادی از جامعه نظامی است که با آن برخی از انسان‌ها، انسان‌های دیگر را تحت تسلط در می‌آورند. در بنیادیترین ساختارهای جامعه و در الگوی همگروهی گروه‌ها یا رده‌های گسترده مردم، الگوی پیوسته‌ای از تسلط

و انقیاد را میان طبقات، کاست‌ها، گروه‌های نژادی، قومی و مذهبی، رده‌های جنسی و سنی در میان همه این نظام‌های تسلط و انقیاد، بنیادی‌ترین ساختار ستمگری به جنسیت تعلق دارد که همان نظام پدر سالاری است. مردها از طریق مشارکت در پدر سالاری یاد می‌گیرند که چگونه آدم‌های دیگر را با تحقیر نگاه کنند و بعنوان موجودات غیرانسانی آنها را تحت نظارت خود در آورند (بشیریه، ۱۳۷۴) از نظریه‌پردازان مهم فمینیسم رادیکال می‌توان به جانت چافنس اشاره کرد. او به پایه‌های اجباری نابرابری جنسیتی توجه می‌کند و بر این باور است که عوامل مهمی از قبیل تقسیم کار اجتماعی در سطح کلی جامعه، تقسیم در مورد منابع و فرصت‌های مادی در اختیار مردان در جامعه است بستگی به سطح منابع کلان و خردی دارد که باز مردان می‌توانند بکار گیرند، پذیرش جمعی افراد جامعه نسبت به تعریف‌های که مردان نسبت به موقعیت خود دارند. چافنس سیستم نابرابری جنسیتی را تحت تاثیر چند عامل و متغیر می‌داند، که عبارتند از:

• متغیرهای جمعیتی

از نظر چافنس افزایش جمعیت در سنین کار باعث می‌شود که فرصت زنان برای ورود به بازار کار کاهش یابد، به دلیل اینکه ظرفیت برای اشتغال با افزایش جمعیت در سنین مختلف همسو نیست و این همیشه به ضرر زنان تمام می‌شود. با توجه به این که زنان در نابرابری قرار دارند، پس امکانات جامعه، اول برای حل مسائل مردان بکار گرفته می‌شود و اگر حضور مردان در مشاغل مختلف بتواند نیازهای جامعه را تامین کند آن وقت زنان از مشارکت در بازتر کار محروم می‌مانند. اما زمانی که تقاضای کار برای مردان کاهش یابد، در این صورت فرصت برای اشتغال زنان فراهم می‌شود.

• متغیرهای اقتصادی

تغییر در ساختار اقتصادی تحت تاثیر متغیرهای جمعیتی و تکنولوژیکی است. اگر اقتصاد شکوفا شود و به توسعه برسد باعث می‌شود نقش‌هایی که بصورت کار در جامعه عرضه می‌شود به خاطر دسترسی به منابع اقتصاد افزایش یابد و تا آن زمانی که مردها در چنین اقتصادی با کار تمام وقت مشغولند، در این صورت است که باز شرایط برای زنان بیشتر می‌شود و عکس آن نیز صادق است. اقتصاد در حال رکود، به ضرر زنان تمام می‌شود چون مردان مشاغل رسمی کمی که در اختیار جامعه می‌باشد را در اختیار می‌گیرند و عملاً زنان از مشارکت در توسعه و رفع نابرابری جنسی باز می‌مانند.

• متغیرهای سیاسی

این متغیر می‌تواند هم خارجی باشد و هم داخلی. از نظر چافنس تضادها در جایی که تعریف از جنسیت، جنبه سنتی دارد، بیشتر است. چون جامعه سنتی بر اساس حاکمیت مردها، سعی در هدایت و حل تضادهای درون سیاسی را دارد و هر چه این تضادها طولانی‌تر شود، این تعریف هم مستمرتر خواهد شد. حتی زمانی که زنان دارای چنین فکر و اندیشه‌ای یا فرض در مورد نقش‌های سنتی مردان در حین این تضادها باشند و قبول داشته

باشند که در این تضادها مردان تفوق دارند (رفتن به جنگ) در چنین شرایطی باز هم تعریف از جنسیت تقویت می‌شود. اگر این تضادها باعث شود نسبت جنسی به طور موقت به هم بخورد موقعیت زنان تقویت می‌شود و وقتی که مردها برگشتند باز فرصت برای زنان ناپدید خواهد شد. در جوامع جدید نیز وضعیت سنتی ادامه دارد، به دلیل اینکه فرصت‌هایی که در اختیار زنان قرار گرفته و چون نسبت جنسی از حد تساوی پایین‌تر آمده، این به ضرر زنان است این در شرایطی است که این متغیرها می‌تواند بدون تبعات باشد، او در حالت کلی تضادهای سیاسی را شامل دو مورد می‌داند:

الف- تعریف جنسیتی، تعریفی سنتی است.

ب- تغییر در نسبت جنسی را به وجود می‌آورد.

۲-۳-۴- نقش زنان در توسعه WID

بطور کلی از سال ۱۹۵۰ که برنامه ریزی توسعه مورد توجه جهانی قرار گرفت، نظرات مختلفی که اثرات گوناگون بر زنان داشتند، مورد آزمون قرار گرفتند. برنامه‌ها و طرح‌های متعددی برای حمایت از زنان کم درآمد ارائه شدند. اشاره به چارچوبی که توسط کارولین موزر^۱ بیان شده موضوع را روشنتر می‌سازد. او می‌گوید که بویس^۲ اولین فردی است که سه دیدگاه ممتد در WID تمییز داده است: نظریه برابری، نظریه فقرزادایی و نظریه کارایی

• نظریه برابری

مطالعاتی که در سال‌های ۱۹۷۰ میلادی به انجام رسیده بود، نشان داد که هرچند زنان اغلب شرکت‌کنندگان اصلی در تولید مواد پایه‌ای در اجتماعات خود بخصوص در بخش کشاورزی می‌باشند، این کمک‌ها در آمارهای ملی و در برنامه‌ریزی و اجرای پروژه‌های توسعه‌ای به حساب نیامده است. هدف این نظریه دستیابی به برابری و تساوی زنان با مردان در فرایند توسعه است. براساس این نظریه دولت سعی می‌نماید تمام احتیاجات استراتژیک جنسی زنان را از طریق مداخله مستقیم دولت برآورده نماید و از طریق استقلال سیاسی و اقتصادی نابرابری بین زنان و مردان را کاهش دهد. این دیدگاه به روابط نابرابر بین زن و مرد در خانواده و بازار کار اشاره دارد و خواهان استقلال اقتصادی برای زنان است.

• نظریه فقرزادایی

از دهه ۱۹۷۰ به بعد این دیدگاه مطرح می‌شود که نابرابری اقتصادی بین زنان و مردان به فرمانبرداری و پایین‌تر بودن زن ربط نداشته بلکه آن را نتیجه فقر می‌داند. در این جا امور زنان از امور برابری جدا شده و به موضوع

^۱ Karoline Moser

^۲ Buivince